

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY PdF UP V OLOMOUCI

SEMINÁRNÍ CVIČENÍ Z ČESKÉ LEXIKOLOGIE

OLOMOUC 2008

OBSAH

I. Lexikografický a etymologický výklad slova	3
II. Znaková povaha slova	4
III. Lexikální význam slova	5
IV. Lexikální onomaziologie	6
V. Rozvrstvení lexikální zásoby	11
VI. Paradigmatické a syntagmatické vztahy lexikálních jednotek	15
VII. Nepřímá nominace	18
VIII. Dynamika slovní zásoby	20
IX. Frazeologické a idiomatické útvary	22
X. Hra se slovy a jazyková komika	24
XI. Komplexní lexikální analýza textu	26
Doporučená studijní literatura	27

I. Lexikografický a etymologický výklad slova

(1) Komentujte podobu **heslového slova „dítě“** v heslovém odstavci *Slovníku spisovného jazyka českého 1-4. Praha 1957-1971*:

dítě, te s. (mn. ž. 1., 4., 5. děti, 2. děti, 3. dětem, 6. dětech, 7. dětmi) 1. *nedospělý lidský jedinec (asi do 14 let); lidský jedinec ve vztahu k svým rodičům*: narození d-te; vozit d. v kočárku; odchovat, mít pět dětí; větší, starší děti; městské, venkovské děti; být náladový, citlivý jako d.; mít radost jako malé dítě.; mrtvě narozené dítě., přen. expr. *něco nezdařeného, marného, předem ztraceného*; - narodil se jako dítě venkovských rodičů; nezapře se, že je dítětem svého otce *podobá se mu*; přen. (*o lidech téže doby, týchž názorů, téhož hnutí ap.*): země byla štědrá k svým dětem; básník je dítětem své doby; děti revoluce; ♦ chodit s d-tem *být těhotná*; vylít s vaničkou (s vodou) i d. *při odsouzení malé chyby zahrnout celek i s jeho dobrými složkami*; je to dítě štěstěny *má ve všem štěstí* 2. *dospělý, ale něčím dítě připomínající, dětinský člověk*: ten muž je učiněné d., hned se rozpláče; pohádka pro velké děti *dospělé*; je politické dítě *naivní, nezkušený v politice*; expr. *v oslovení milé osoby, zprav.ženy n. mladšího starším, n. v oslovení příslušníků přátelské družiny*: mé (milé) d.; d., neplač; tak půjdeme, děti?; → zdrob. *děťátko*, (nár. *děťátko, diťátko, -a s.*) (6. mn. -ách): držet na ruce d.; Kristo, d. moje *v oslovení milé osoby*; *dětičky* v.t.

(2) Zamyslete se nad **etymologickým výkladem slova „dítě“** a seznamte se v této souvislosti i s výklady jiných slov, jako např. *bříza, cep, hořet, chalupa, kalhoty, Karlštejn, Morava, slepý* aj. (využijte alespoň *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím. Praha 1978*, jehož autory jsou J. Holub a S. Lyer, nebo *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha 1968*, který zpracoval V. Machek):

České slovo **dítě** patří k obecně slovanským pojmenováním, jako např. slk. *diet'a*, b. *dete*, p. *dziecię*, r. *дитя* (дитя) aj. Pochází z psl. *děte*. Jeho plurálový tvar *děti* však není doložen v jsl. jazycích - tu jeho funkci plní původní singulárové kolektivum **dětъ* (sch.*dijet*), nebo většinou od něho odvozené **dětъ-ca* (sch. *djeca*, sln. *deca*, b. *deca*), a proto se za výchozí psl. útvar chápe zmíněné kolektivum **dětъ*, které má v zsl. a vsl. jazycích plurálovou podobu *děti*, k níž bylo ještě na psl. půdě přitvořeno singulativní *děte* s finálním *-ę* < **-en / -ent-* podle slovotvorného typu zastupujícího jména mláďat, jako např. *kuře* „kuře“, *osle* „osle“ aj. Na základě etymologicky orientované morfémové analýzy lze z psl. podoby tohoto slova vydělit formant *-t-* jako součást původního kolektivního sufixu *-tb* < **-ti(s)* a kořen *dě-*, který koresponduje s ide **dhē-* (v ablautových podobách také **dhei-*, **dhoi-* apod.) alternujícím v ide. *a-dhāt-t* (s významem „sát“) a souvisí také s ř. *thēsato*, lat. *fe-lāre*, lot. *dēt*, arm. *di-em*, stir. *di-nim* apod. (vše s významem „sát“). Původní význam českého slova *dítě* < psl. *děte* je tedy „kojenec“ tj. „mládě, které (ještě) saje (mateřské) mléko. Za jeho „etymologické příbuzné“ jsme v slovanském jazykovém kontextu oprávněni považovat pojmenování, která se historicky odvíjejí od základu slovesa „*doj-iti*“ zastoupeného v stsl. *dojiti*, sln. *dojiti*, sch. *dojiti* atd. s významem „nechat sít mléko“, „dávat mléko“, „napájet“, „kojit“ (srov. např. stč. *dojka* „kojná“, slk. *dojka, dojčica* „kojná“, *vydojčit* „odkojit“, *dojča* „kojenec“). Tuto příbuznost ovšem nemůžeme zcela vyloučit ani u slova *děva* < **doj-va*.

II. Znaková povaha slova

(1) Charakterizujte slovo jako znakový útvar. Mezi podtrženými jednotkami odlište *ikony*, *indexy* a *symbolsy*.

Když se drávalo peří, tak jsem ještě nic takového v nikom nebudil, a dračky mi večer co večer bezostyšně říkávaly: „Fanouši, ty při tom funíš, jako když jde čuně z bukvic!“ (F. Nepil)

(2) Určete nositele **lexikálního**, **gramatického** a **slovotvorného významu** v podtržených slovních výrazech.

Abych jen několika slovy připomněl, že malinké, růžové podsvinčátko je zrovna tak k zulíbání jako třeba štěně, a že tohle selátko je neméně tak čistotné jako třeba kotě, a že takové cucávče, když jen kapánek povyroste a je z něho odstávče, je tím nejveselejším, co běhá po dvoře. Že je s ním nejméně takové povyražení jako s kůzlaty. (F. Nepil)

(3) Odlište **sémantické vlastnosti** podtržených lexikálních jednotek. O jaké lexikální jednotky běží?

Žádná čistokrevná vesničanka nevolá tedy na kachny „kachny, kachny, kachny!“, ale „lída, lída, lída!“ nebo „lídy, lídy, lídy!“ Právě tak svolává ovce slovy „bela, bela bela!“ a nikoli „ovce, ovce, ovce!“, jak by očekával leckdo, kdo nepochází z ovčáckého kraje, například z Beskyd nebo Stradonic u Berouna. Jenom o kočce se ví i ve městě, že slyší na „čičí“ a nikoli na „kočko“. (F. Nepil)

(4) Co je **nocionální** (kognitivní) a **pragmatický složka** lexikálního významu slova? Vyjděte z konstrukce *Nedal se přesvědčit, beran jeden!*

(5) Co je **přímá** a **nepřímá nominace** (vlastní a nevlastní pojmenování)? Vyjděte z úryvku Mikuláškovy básně Toužení: *Strom s nataženými krky větví / v zahrádce před domkem / odlétal s ptáky, / kteří na něm pěli.*

(6) Popište **formální stránku** (utvářenost) **výrazů** (a) *zub*, (b) *mléčný zub*, (c) *zub času*, (d) *něco na zub* a vyložte jejich **význam**:

(7) Co má na mysli V. Mathesius, když hovoří o „**symbolické platnosti**“ jazykového pojmenování, o jeho „**citovém přízvuku**“ nebo „**domovské příchuti**“. Při svém výkladu vyjděte z těchto příkladů:

Nemáte něco na zub? Který zoubeček tě bolí, Pepánku?– To nebyl snínek, ale pořádný sen. Tak co, doktůrku, to je překvapeníčko! Chceš jednu do nosánku nebo do frňáku, ty?! Jsi jako sírka. Zato ty jsi jako proutek! Dáte si závin nebo štrůd? Ty jsi ale poseroutka! Venku je tma jako v pytli.

(8) S použitím slovníků se pokuste o výklad **slovotvorné motivace** čes. *sněženka*, angl. *snowdrop*, něm. *Schneeglöckchen*, franc. *perce-neige* a rus. *подснежник*. Vysvětlete v této souvislosti, co jsou „slova značková“. Všimněte si i jejich **slovotvorné fundace**.

III. Lexikální význam slova

(1) Určete **slovnědruhový význam** podtržených lexikálních jednotek. Zdůvodněte své tvrzení:

Krása podzimních Beskyd nás okouzila. Po dítěti žena zkrásní. Je oprávněný výrok, že krásno je život? Bylo jí krásně, protože zpíval krásně. Vrátil se až ve dvanáct hodin. Dal si dobře vychlazenou dvanáctku. Byl to právě on, kdo ji podporoval. Let letadlem je opravdu pohodlný.

(2) Zdůvodněte v jakém smyslu je **význam** podtržených slov **kontextově vázaný**:

V řece plavaly leklé ryby. Naše kobyla je březí. Čiň čertu dobře a peklem se ti odmění, ale kůže činit neumí. Tu při u soudu projel. Svůj úřad musel složit kvůli zdravotnímu stavu. Nestůj a koukej mazat! Dám si vepřovou a jedno světlé.

(3) Vyložte **význam slovtvorně motivovaných slov**, tj. význam založený na referenci odrážející vztahy *denotativní* i *strukturní*, a to vztahy (1) **ekvivalence** (*volič* „ten, kdo volí“, *stromek* „malý strom“, *blednout* „stávat se bledým“ apod.), (2) **inkluze** ve prospěch obecnějšího významu strukturního, tj. slovtvorného (*modrásek* „modrý motýl“, *řečtina* „řecký jazyk“), (3) **inkluze** ve prospěch významu lexikálního (*dřevník* „kúlna na dřevo i náradí“), (4) **průnik** znamenající jistou demotivaci slovtvorně motivovaného pojmenování (*truhlář* „ten, kdo nejen vyrábí, nýbrž i opravuje, a to nejen truhly ale i nábytek“):

(a) Pro čistě černé koně měli totiž naši dědové názvů několik, například *vraník*, *černoušek* nebo *rapa*. Šediví koně, to byli *šedáci*, *šediváci*, *mourci*, *železnáci*, *makovčáci*, *plesniváci*, *siváci*, *myšky* a *sivovranky*, ale pozor, jen několik z těchto výrazů jsou synonyma! Jiný barevný odstín měl kůň *makový*, jiný kůň *plesnivý* a jiný *myšák*. – To byla věda! To nešlo jen kouknout na koně a vyslovit barevný odstín, to se musela posoudit barva svrchní srsti a barva podsady, a taky barva vlastní kůže, a přitom i zabarvení uší, hřívý a kopyt.

Dneska se nám například zdají být všichni koně *nahnědlé* barvy buď hnědí, nebo tak nanejvýš *tmavohnědí* a světle hnědí. A oni ve skutečnosti ti tmavší byli *hnědovraní* a další *hnědáci*, brauny, *kaštanoví* či *tisáci*. Ti s *ohnivější* hnědí byli *lišky*, *fuksy*, *ryzáci*, *ohniváci* a *višňáci*, a ti snědí pak *hrušáci*, *jablečňáci*, *žemláci*, *plaváci* a *žlutáci*. A já dodnes za obzvlášť krásné koně považuji *izabely*, co mají skoro žemlovou barvu, ale hřívu a ocas mají blond, na čele mají bílou *lysinu* a nohy v bílých ponožkách.

Nemenší počet názvů měli pak koně bílí a *bělaví*, protože takový kůň byl buď *bělouš*, *šiml*, *šemík* nebo *brůna*, ale v dalších odstínech to byl buď *stříbrňák* nebo *mrazka*, *pstružák*, *mušák* či *grošák*, ale navíc takový *šimlík* mohl být pálený, *železitý*, *višňový*, *skořicový*, *růžový* a jiný a jiný. (F. Nepil, *Střevíce z lýčí*)

(b) *Uál* je *intelektuál* bez intelektu (intelekt-uál). Je to důležitá společenská kategorie, které dosud nebyla věnována patřičná pozornost. *Uálové* jsou poměrně vzdělaní, na jelena v říji nenaletí. Vědí třeba, že je dobré obdivovat *abstraktní* umění, ale nemají pro něj cit. Pro ně se pak malují různé *sofistikované* kýče, které *parazitují* na úspěšných gestaltech *renomovaných* umělců. Ukázky takového kýče najdeme i v bankách. (T. Kulka, *DNES 2001*)

IV. Lexikální onomaziologie

(1) Užití lexikální jednotky charakterizujte podle jejich pojmenovacích příznaků a zařaďte je do příslušné **pojmové onomaziologické kategorie** (tj. *kategorie substanční*, *kategorie příznaku neprobíhajícího v čase*, *kategorie příznaku probíhajícího v čase*, *kategorie příznaku okolnostního*). Srovnajte odlišnosti v jiných jazycích včetně odlišností kontextových:

Petr je dlouhý jako bidlo. V novém prostředí se rychle zabydlil. Z pokoje se ozval vrzavý zvuk. Tartuffe je pravzorem svatouška. Vyřešil jste to šalomounsky. Víím, že jsi dobrý plavec. Cítím se dobře. Mám na mysli jen tvé dobro. His singing is very good. I always try to see the good in people. I don't feel very good this morning. Na plotně stál hrnec po babičce a nový dvoulitrový kastrol. На плите стояла кастрюля. Qui désire aller à Paris avec nous? Večer jdou do divadla a zítra letím do Paříže.

(2) Užití lexikální jednotky zařaďte do příslušné **relační onomaziologické kategorie**, a to *mutační*, *modifikační netranspoziční* a *modifikační transpoziční*; nepřehlédněte ani jednotky, které se řadí do kategorie *reflexifizační* nebo *reprodukční*:

Na louce hopkala tři bělouňká kůzlátka. Byla to zřejmá samochvála. Čeští badatelé dosáhli v oblasti egyptologie řady významných úspěchů. Něžně ji pohladil po ramínku. Štěně se neklidně zavrtělo. Na stole stál modrý cibuláček. Děti, jak vidět, povytahovaly všechny hračky. Vezmi si to na hraní. Znáte hada, který patří ke škrtičům? „Dobze, Bzě'o,“ zabzíkala moucha. Na polních cestách a v úvozech voněla materídouška. Večer si dáme vínečko. Koupil jsem novou vrtačku. Takovou stupidnost bych od něho nečekala. Dostaneš pětadvacet tisíc franků. Vrátime se až koncem listopadu. Uvidíte, co jste ještě neviděli. Tak jsme se šťastně vrátili. To je překvapeníčko. Pane profesore, ten motýl má také sosáček. V tom lese rostou i václavky. Naložené ryzce jsou výtečné. Toho zajíčka jsme našli v ječmeništi. Takové zbožíčko nikde nedostanete. Vzal si jen lehounký kufírek. Cestujete raději letadlem nebo vlakem? Tyto hrozny jsou nejsladší. Na jihu objevili další pohřebiště.

(3) Zjistěte v textu případy **proprializace** a **apelativizace** a vyložte jejich onomaziologickou podstatu:

Včera jsem potkala pana *Vrabce*, ale ani mě nepozdravil. Nedělej mi tu *švejka* a snaž se soustředit. Významnou úlohu sehrála v útoku trojice *Malý, Bobek, Vytačil*. To je hotová *sodoma*. Pane *Hniličko*, jste na řadě. Tak náš *goliáš* je už na trávníku, snad ten výsledek udržíme. Řekla jsem mu, že je *jidáš*, a nic víc. Nevěděla jsem, že jsi takový *skot*. Dejte mi dvě *plzně* a jednoho *turka*. Takovou *kalvárii* jsme podstoupit nemuseli. Ta žárovka má sto *voltů*. Pili své oblíbené *bordó*. Zastavte se u primáře *Kuchaře*, ať se podívá ne ten *rentgen*. Je známo, že v Litomyšli žil občan *Mrštichlup*, v Poděbradech jakýsi *Žrout*, v Berouně *Přetrhdílo*, v Sedlci opat *Starýpivo* a že v Nymburku se usadila jistá občanka *Nahatá* a v Praze dokonce *Vzaduhladká*. Jeden tábořský hejtman se jmenoval *Bzdinka* a na pražském Vyšehradě žila žena, které říkali *Prd'alka*. Dole na pláži se opalovaly dvě polonahé *venuše*. Vedle nich ležel tvarohově bílý *bakchus*.

(4) Charakterizujte **slovotvornou stavbu** (tj. vydělte **slovotvorný základ** a **slovotvorný formant**) lexikálních jednotek zvýrazněných v textu *kurzívou* a dané jednotky zařaďte do příslušné **relační onomaziologické kategorie**. Odlište deriváty a kompozita:

(a) Netušil jsem, že je takový **lakomec**. Ten **vodovod** pořád kape, musíte zavolat **opraváře**, ale ne aby to byl nějaký **louda**. Cítila jsem jeho **káravý** pohled. Do chodby dáme **zářivky**. Kupujeme raději **trvanlivé** salámy. Roste tam i **zeměžluč**. Jeho tatínek pracuje v našem podniku jako **topič**. **Revizor** mu napařil stokorunovou pokutu. Pan **učitel** si přinesl zbrusu nové **ukazovátko**. Letos si **houbaři** přišli na své. **Podnikatel** není totéž co **podnikavec**. Napište to **tiskacím** písmem. Sbíráte také **májovky**? Ty **omrzliny** se mi nelíbí. Zdá se mi, že **Lanžhořané** byli přece jen o něco lepší. Ozval se sotva **slyšitelný** ženský hlas.. Nerušte **noční** klid! Je to takové malé **cucávče**. Ten **čokoládový** dort byl znamenitý. Podrobné hodnocení najdete v **zítřejších** novinách. Voda je **bezbarvá** kapalina. Dvoukilový **šupináč** se převaloval ve vaně. Přes prázdniny jsme museli na chalupě **zedničit**, ovšem dovedeš si představit, jak u toho Petr **šaškoval**. Právě začalo **zvonit** poledne. Ta by **se** chtěla jenom **kočkovat**. Jeli tam **koňmo**. **Letmo** se usmála. Některé **nizkokmeny** jsme už vykáceli.. Ty jsi ale pěkný **strašpytel**! V cestě jim stál obrovský **trojhran**. **Sázková** kancelář je za rohem. Na západě se objevily **bouřkové** mraky. Bylo podáno **trestní** oznámení na neznámého **pachatele**. K zemi se snášelo **křídlaté** listí.

(b) Vedle v **brambořišti** se krčil vyzábělý **zajíček**. Ve středním uchu je zvuková vlna vedena od **bubínku** přes řetěz středoušních **kústek** (**kladívko**, **kovadlinka**, **třmínek**) na vstup středního ucha, jímž je oválné **okénko** labyrintu. Červená **suknička** lemovaná, ta mně mé **srděčko** těšivala. Z křoví vyběhlo černé **psisko**. Na mýtině bylo **velikananánské** jahodiště. Paní **učitelka Dvořáková** dnes není přítomna. **Maliní** se jen rdělo. Včera k nám přijela naše **prateta** z Vídně. Nesmíš tu polévku **přesolit**. Pomohl byste mi **nadzvednout** tu skříň? Dráždil ji jeho **pitomoučký** úsměv. A budeme **papinkat**. Slyšela jsem Alenku **cupítat** po chodbě. Ták a teď **malounko** otočíme **hlavinku** a budeme **hajinkat**.. **Odkudpak** jste?

(c) S **pobouřením** přijímáme zprávy o **zhovadilostech** války. Ozvalo se třetí **zvonění**. Vidiš ji, jak **baleť**? Skini je obklíčili a **surově** zbili. Takových **surovostí** se dopouštěli často. Stezka se vinula **spirálovitě** až k hradu. Tvářil se **lišácky**. Ukončete **nástup**, dveře se zavírají. Jejich **bohatství** bylo nemalé. **Návštěvnost** v našich galeriích se značně zvýšila. Cítila slabé **píchnutí**. Bachova **genialita** byla mimořádná. **Zdraví** je přednější než peníze. Vezmeme si to na **splátky**. Vaše **léčba** potrvá nejméně tři měsíce. **Tah** bývá ve středu a v neděli. Čeká nás velká **dřina**. Je to jen malé **škrábnutí**. Kup dětem nějakou **sladkost**, nezapomeň! Podívala se na hořčičné pole a do očí jí padla samá **žlut'**. Nesmíš být taková **měkkota**. Stál **nehybně** a díval se na **pádící** proud **hučící** vody. **Zhnisaná** rána se začala pomalu hojit. **Odřikaného** chleba je často největší kus.

(d) Musíme **se vrátit** včas. Nebudu **se dřít** nadarmo. Nakonec je **surově** zbili. Takových **surovostí** se dopouštěli často. A teď **si** budeme **povídat** slíbenou pohádku. Byla tak široká, že **se** pomalu nemohla **vejít** do dveří. V kufru **se** mi **hrabat** nebudeš! Musím **si** s vámi **připít**. **Zamotal se** do toho lhaní dokonale.

(e) Začala mu hned **tykat**, i když na **tykání** bylo ještě dost času. Kočku sice zahnal, ale ta **mňoukat** nepřestala. Co mi to tu, prosím vás, **kuňkáte**, vždyť vám vůbec nerozumím? Upozornila ho, že se v nekuřáku kouřit nesmí, ale **bafat** nepřestal. **Nehudrujte** pořád, vždyť vás nebude mít nikdo rád.

(5) K výrazům uvedeným v závorkách najděte s použitím německo-českého slovníku německá pojmenování, která se stala východiskem českých **přejímek**:

Franto, podej mi ten (vercajk). Ten míč šel přesně do levého (vinklu). Přece mě nebudeš (hecovat). Za křižovatkou nás začali (haltovat). Střechu pokryli šedým (šifrem). Kup (špůlku) bílých nití. Ta ženská je veliká (šlompa). Podej mi tu (sichrhajcku). Zůstal úplně (štajf). Ten (štych) mě ještě trochu pobolívá. Dala mi na to (štempl). Ty se ale umíš (šmajchlovat). To je pěkný (štof)! Ty účty musíš (štymovat). Tak vám (vinšuju) všechno nejlepší. Ten (vuřt) mi nechutnal. Na stará kolena si koupil (šenk). A je (šlus). Jak se ti ten (šmuk) líbí? Chceš (okoštovat)? Ten ale umí (handlovat)! Je to ale pěkný (šlendrián)! Umíš (šlukovat)? Až se zvedne (šajba), začne vlak (šibovat). Po mokré trávě leze (šnek). V dolním (šuplíku) jsou špendlíky. Přivezli jsme vám ten (šutr). Je to (sichr). Sochu postavili na bílý (sokl). Víš, kdo vynalezl lodní (šroub)? Umíš udělat (špagát)? Petr si koupil novou (mašinu). Ztratil ty nejlepší (kunčafty). Andulo, (kušuj)! Udělej to na (špeku). (Šíny) se na slunci krásně leskly.

Pomocný německo-český slovník:

halten (zastavovat, zadržovat), **handeln** (obchodovat, smlouvat), **hetzen** (pobízet, štvát), **kosten** (chutnat, ochutnat), **kuschen** (nemukat, nekecat), **die Kundschaft** (zákaznictvo, klientela), **die Maschine** (stroj), **die Scheibe** (tabule, návěstí), **die Schenke** (krčma), **schieben** (sunout se, posunovat), **der Schiefer** (břidlice), **die Schiene** (kolejnice) **die Schlampe** (coura), **der Schlendrian** (nepořádek), **schlucken** (polknout, polykat), **der Schluß** (konec), **schmeicheln** (lichotit), **der Schmuck** (šperk, ozdoba), **die Schnecke** (hlemýžď), **die Schraube** (šroub), **der Schotter** (štěrka), **die Schublade** (zásuvka), **sicher** (jistý), **die Sicherheitsnadel** (spínací špendlík), **der Sockel** (podstavec, sokl), **der Spagat** (provaz), **der Speck** (slanina), **die Spule** (cívka), **steif** (tuhý), **der Stempel** (razítka), **der Stich** (píchnutí, bodnutí, steh), **stimmen** (souhlasit, ladit), **der Stoff** (látka), **das Werkzeug** (náradí, nástroj), **der Winkel** (úhel, kout, roh), **die Wurst** (salám), **wünschen** (přát).

(6) S pomocí anglicko-českého slovníku konfrontujte podobu českých **přejímek** (užitých v závorkách) s jejich anglickými východisky:

Umíš tančit (džajv)? Byl to jeho první televizní (šot). Stůl byl plný lákavých (sendvičů). Ty jeho (smeče) jsou nechyvatelné. O (víkendu) budeme určitě na chalupě. Váňa je vynikající (žokej). Před velitelstvím zastavilo několik (džípů). Vedení pražské Sparty hledá nového (kouče). Anglické (fotbalové) (týmy) jsou na tvrdou hru zvyklé. Kup ještě (krekrý) a (džus). Zítřejší přenocujeme v (kempu). Vysyp to do (kontejneru). (Džentlmeni) ještě nevymřeli. Ty (džínsy) jsou ti trochu těsné.. Roli (kovboje) zvládl znamenitě. Novým (lídrem) strany byl zvolen Cyril Svoboda. Cirkus se bez (klauna) neobejde. Je to problém všech dnešních (teenagerů). Padl na ni těžký (splín). Hráč byl v (ofsajdu). Nabízíme divákům novou televizní (šou).

Pomocný anglicko-český slovník:

camp (tábor, tábořiště, kemp), **clown** (klaun, šašek), **coach** (kouč, trenér), **container** (nádobu, kontejner), **cowboy** (kovboj), **cracker** (keks), **football** (fotbal, kopaná), **gentleman** (pán, džentlmen), **jeans** (džínsy, džíny), **jeep** (džíp), **jive** (džajv), **jockey** (žokej), **juice** (šťáva), **leader** (vůdce), **sandwich** (sendvič), **show** (hra, podívaná), **smash** (úder, smeč), **shot** (snímek), **spleen** (splín melancholie, sklíčenost), **team** (mužstvo, družstvo, tým), **teenager** (dospívající hoch nebo dívka), **weekend** (víkend, konec týdne).

(7) Opřete se o **Slovník spisovného jazyka českého** a určete, z kterých jazyků byla do češtiny přejata tučně vyištěná pojmenování:

Jak vám chutná *camembert*? Petr je velký *cytník*. V době zkoušek je na *fakultě* živo. Nehodlám ten *brajgl* snášet. To *capriccio* zahrál skvěle. Má těžkou *sklerózu*. Začala vykřikovat, že Gajdůška je *bosorka*. Leželi na písečné *pláži* a opalovali se. V parku už rozkvetly *sakury*. Své názory vyložil podrobněji ve studii o italské *renesanci*. Ty modré šaty jsou ti trochu *knap*. O Vánocích jsme chodívali na půlnoční *mši*. Z *minaretu* se ozval táhlý *muezzinův* hlas. Petr je *cholerik*. Náš trh je dostatečně *saturován módním* zbožím. Hlavní *alkaloid opia* představuje *morfium*. Málem z toho měla *šok*. Přihnal se ničivý *uragán*.

(8) Vyložte význam přejatých citátových výrazů a určete jejich původ:

Komise byla sestavena *ad hoc*. Dám si telecí koleno *à la* bažant. *Cogito, ergo sum* (Descartes). Všechno bylo *comme il faut*. Tu je tedy *corpus delicti*. Evžen Malota, *enfant terrible* naší společnosti. *Errare humanum est*. Cítil to jako uznání za *fair play*. Dopustila se nemalého *faux pas*. Přistihli ho *in flagranti*. V uměleckých textech se najde nejedno *hapax legomen*. Stále opakoval své oblíbené *non multa, sed multum*. Věděla dobře, že není *persona grata*. Musíme zachovat *status quo*. *Time is money*. Je to pro mě *terra incognita*. Jak říká básník, *omnia vincit amor* (Vergilius).

(9) Víceslovná pojmenování nahradte v textu **univerbáty**, tj. pojmenováními jednoslovnými. Zdůvodněte jejich užívání a frekvenci a určete jejich postavení ve slovní zásobě národního jazyka (uvědomte si třeba i to, že mikrovlnná trouba je také *mikrovlnka*, ale ne „malá vlnka“). Současně se vyjádřete i o postavení **multiverbátů**:

Ráno musím jet osobním vlakem. Kup mi Lidové noviny. Zaměstnanci dopravního podniku stávkovali. Máš to všechno v té květované igelitové tašce. Jeho sestra pracuje v textilní továrně. Začala studovat anglický jazyk. Jako absolvent uměleckoprůmyslové školy dostal zajímavou nabídku. Diplomovou práci musím odevzdat začátkem dubna. Všichni členové akreditační komise jsou už v zasedací síni. Po této okresní silnici se dostanete velmi rychle na dálnici. Ten cestovní účet nemáte řádně vyplněný. Mezi panelovými domy vyrostl honosný supermarket. Ředitel bude zítra slavit své padesáté narozeniny. Koupila si luxusní balonový plášť. Je to úchylný člověk. Před prodejnu zastavily dva dobavkové vozy. Podejte mi třídní knihu. Státní zkoušky začnou za týden. Na pláž si vezmu jen tričko a krátké kalhoty. Ani z jedné přesilové hry nedali naši branku. Zítra musím jít k zubnímu lékaři. A tak se kluci z horního konce dědiny utkali v nerovném boji s kluky z dolního konce. Ty sametové kalhoty si už neber, jsou ošoupané. Zítra máme generální zkoušku. Na hlavě měl slaměný klobouk a nesl se jako papír v prúvanu. Teď právě chodí s pohlednou studentkou medicíny a medí si. Do toho mokra si vezmi gumové holínky. Nedáte si trochu bramborové polévky? Máte ráda koprovou omáčku? Žáci osmých tříd půjdou na výchovný koncert. Pavel má nový kopací míč. Sám spisovatel dal podnět k této diskusi. Takové jednání je třeba podrobit velmi ostré kritice. Velmi podrobnou analýzu Máchova Máje podal u nás zejména Jan Mukařovský. Váš syn dnes může najít uplatnění zejména jako programátor. Naše čtenářská obec to velmi pozorně sleduje. Po umělecké stránce byl její projev vynikající. Z hlediska barvy je ten obraz až pobuřující.

(10) Projevem dynamiky slovní zásoby jazyka (viz také oddíl VIII.) jsou nejen běžné odvozeniny a složeniny, nýbrž i zcela nové útvary, které nazýváme **neologismy**. Taková slova nebo slovní spojení (jednoslovná nebo i víceslovná pojmenování) nemají stejný osud. Zatímco některá z nich se začnou rázem v jazykové komunikaci užívat (protože označují životně důležité nebo pozoruhodné skutečnosti), jiná se naopak nevžijí. V tomto smyslu se rozlišují (1) **neologismy perspektivní** (z funkčního hlediska aktuální a aktivizované), (2) **neologismy neperspektivní** (mající podobu neakceptovaných návrhů), (3) **neologismy okazionální** (autorské, vyznačující se nezřídka neústrojnou utvářeností) a (4) **neologismy dobově módní** (efemérní, přechodné, kolokviální). Rozlište je v textu:

Naše **logo** najdete na **internetu**. Musíš ještě jednou **kliknout**, ale dej pozor, aby se ti to **nevydylítalo**. **Myš** napojená na klávesnici počítače by se mohla laškovně nazývat **myš břichem vzhůru**. Ve speciálních případech zůstáváme u anglického slova **notebook**. **Mikroprocesor** je základní prvek **mikropočítače**, který na jednom **čipu** (= *název pro integrovaný obvod vytvořený na jednom krystalu polovodiče*) sdružuje aritmeticko-logickou jednotku, registry a řadič. Bez doktora Barnarda a jeho přístupu k pacientům ve stavu klinické smrti by se z **transplantace** srdce nikdy nemohl stát standardní lékařský úkon. V **sekáči** se dá nakoupit lacino. Zahlédla jsem je v té nové **pizzerii**. Večer se stavíme ve **snack baru**. To naše **KDECO** je hotový **supemarket**. U nás se podobný **obchodní dům** jmenuje **CENTRO** a v Athénách **KENTRO**. Luxusní **televizory** mají v **TANGU**, tak si koupíme nový, ta naše bedna je už tak stará, že by se klidně mohla jmenovat i **rozvid** nebo **rozjev**. Dnes už v **masně** nenakupujeme. V textilních prodejnách kdysi převládal **tesil** nebo **dederon**. Znáte původce slova **robot**? Vláda prostě řekne, že přihodí pár miliard z plánované **privatizace**, a hotovo. Po všech zemích **eurozóny** budou až do konce roku proudit zásilky s novými bankovkami a mincemi měny **aura**. Eva Herzigová chce už s **modelingem** skončit. Silné mnutí rukou znamená **stres** stejně jako kousání do rtů. Náš **rejža** má **epes** ženskou. Když mi dáš **hubenec**, tak půjdu. Teď nás zas tetička **umoučňuje**. Pořád by s námi jen **legracovala**. Ta si tam určitě **nabrnkne** nějakého Francouze. V takovém **brodítku** se koupat nebudu. Má už nějakou tu **cítku** za sebou. A **swingovat** umíš? Televizní rosnička oznamuje, že zítra nás čekají **sněhánky**. Miroslav Holub soudí že „myslíme-li myšlenky, pak to, co říkáme, jsou spíše **řečenky**. **Mluvenky**. Zhusta pak **breptěny**“. Spolu s jinými se i Karel Čapek v minulém století ptal, „jak se bude vyvíjet lidová řeč i na vesnici, je-li soustavně infikována nejhrubším jazykovým **pepictvím** některých humoristických plátků“ (*Lidové noviny 1932*).

(11) Charakterizujte utvářenost podtržených výrazů a uveďte, které z nich jsou **kalky** nebo **hybridy**:

Jako vědátor se vyznamenal, ale jako milenec nestál za moc. Zřejmě ji trápí svědomí. Měl byste to podepsat. Tato autoopravná pracuje nonstop. Dáte mi svůj autogram? Tento problém nebude předmětem našeho jednání. Musíme rychle zavolat zvěrolékaře. Hanka se ukázala v nové minisukni. Maxipes Fík dětem učaroval. Je to náš prvorozený syn. Tak už tě mám, ty prachmilione! Co stojí ten mikropočítač? Termín je specifický lexikální znak, který označuje pojmem. Ty peníze si můžete uložit na běžný účet. Na Vánoce přijedu určitě domů. Česká minivýprava nepatřila mezi běžickou špičku. Otvírání i zavírání dveří je u nás na fotobuňku.

(1) **Lexikální zásoba (lexikon)** každého národního jazyka je **otevřený systém** (resp. **podsystem**) spisovných i nespisovných **lexikálních jednotek (lexémů)**, které plní **pojmenovací funkci**. Jádro neboli **centrum** tohoto systému tvoří ty útvary, které pojmenovávají nejpodstatnější skutečnosti světa (srov. např. čes. *matka, otec, dítě, dům, slunce, chléb, sůl, jíst, pít, žít*) a jako takové jsou v mezilidské komunikaci nezbytné. Útvary, jejichž aktivizace je v komunikaci z různých důvodů minimální, stojí na **periferii** tohoto systému (srov. např. zastaralá slova jako *bradýř, halapartna, jmě, lučba, mázhaus, měrice, škamna, drbiti*). Mezi **centrem** a **periferií** však neexistuje ostrá hranice, spíše jde o širokou **přechodovou oblast**, která zahrnuje vedle jednotek běžných a běžněji užívaných i **jednotky slohově příznakové** (vymezené teritoriálně, sociálně, pragmaticky nebo i z hlediska časové platnosti). Zamyslete se tedy nad uvedenými texty a podtržené výrazy se pokuste zařadit do odpovídající vrstvy české slovní zásoby:

1. Jakých zkušeností nám bylo třeba, jakých cest a setkání pod sluncem našeho dne a ve světě neviditelném, nežli jsme pochopili smysl slov, která jsme znali po léta, netušíce jejich hloubky. (**Otokar Březina**)

2. Abychom rozlišili, zda je něco krásné nebo ne, nevztahujeme představu prostřednictvím rozvažování k objektu kvůli poznání, nýbrž prostřednictvím obrazotvornosti (možná také s rozvažováním spojenou) k subjektu a k jeho pocitu libosti nebo nelibosti. Soud vkusu není tedy poznávacím soudem, není tedy logický, nýbrž estetický, a tím rozumíme takový soud, jehož motiv nemůže být jiný než subjektivní. (**Immanuel Kant**)

3. Řeč dovedeme též odstiňovat různým způsobem přednesu: mluvíme-li staccato, znamená to, že slabiky ostře od sebe oddělujeme malými přestávkami, popř. je vyslovujeme sice odděleně, jednotlivě, nikoli však s přestávkami (neboli detašé), anebo je naopak plynule vážeme (legato). Jindy zase mluvíme neklidně a trhavě (neboli rubato) nebo naopak poklidně (tranquillo). (**František Daneš**)

4. Jan Josef byl více skotákem, kočím a práškem a nezbyval mu ani okamžik času, aby pohrával si s násadkou, hotovil učitelské čmáranice. Vstával o páté a sotva se oblekl, vyháněl kozu, aby ji pásal až do sedmé. Často hnával vemenatou straku daleko z dobré pastvy a málem až k nadelhotské vsi, aby se setkal s ostatními pasáky. Byl rváč a vpadal v hromadu kluků hotov práti se, křížkovati, tahati se, honiti a býti bit Zatím co pasáci toto vše vykonávali, zrazené kozy lezly po suchopáru, hněvem dupající zemi. (**Vladislav Vančura**)

5. Myslete si, že jste elektrikář, že vás mistr hned první den poslal, abyste šel do mořírny spravit: cecky. Vezmete údržbářskou brašnu a jdete do bajcu neboli mořírny, nikdo tam momentálně není, tak se rozhlížíte a tékáte po předmětech, které by se mohly jmenovat: cecky. A ejhle! Z pojízdného jeřábu visí bakelitová polokoule, ze které trčí čtyři knoflíky. Spravíte tedy ten vypínač a od té doby mu jináč neřeknete než cecky. Pak jdete s údržbářskou kabelou po martinských pecích, slyšíte, jak topič huláká kamsi: Vodáci, sedmičce tečou kalhoty! Obcházíte po martince tak dlouho, až vidíte, že dveře martinky se podobají přesně kalhotám. A jdete ocelárnou, jdete podle kanálu, kde předák dává rozkaz: Klucí, jděte uklidit kořeny a svině! A zase pozorně tékáte od předmětu na předmět, až s rozkoší setrváte na cákancích tuhé ocele, které se opravdu podobají sviním a kořenům ...

Můžete-li tohle slyšet v reálu, není důvod, proč by to nemělo proniknout v próze, pokud by spisovatel to potřeboval, nebo dokonce může potřebovat. (**Bohumil Hrabal**)

(6) I čokoláda tam byla, cukrový mejdlíčka, a těch špaličku cucnejch, že to dál nejde. Někteří se toho nacpal, až potom doma zdechoval ... Matěj zatím klacíkem vylovil

pečeňáky, byly už jako puchejře. Každý převracel bandůrek z dlaně do dlaně, jak byl žhavý, pak jej rozmáčk, a vuš s ním do papulky. (**Josef Štefan Kubín**)

(7) Na Třeboňsku byste mohli zaslechnout plastický výraz lokáč, jímž starší generace rozuměla „okrouhlou hlubokou louži na písčítých a rovných lesních cestách, která zarůstá žabincem a nevysychá ani za největších letních veder“, nebo slovem kápěj se nazývala „čára na níž z přeplněného okapu kapala voda“, což potvrzuje i výrok nebožky babky Kostřbové „*Ten má špatný pohodlí. Jak pes, co líhá na kápěji.*“ A švanda se v jižních Čechách říkalo „borůvkám rozvařeným s mlékem a cukrem“. (**Tomáš Řezáč**)

(8) Ludkové moji milí! A tož na Vánoce zme chtěli prasa zabíjať. A že strýc Kozubíků je taký zabíjač. A tož přišěť, prasacko omrkl, a jak namjeřať, první šus nic, podruhej prásk sekyrú a prasečí ocásek v noze aj ze sekyrú! Mária truskavec, co fčilěj? Křičať jak fanda na kopaněj a tož já, že orešprute, vytahni si honem ten ocásek. (**Ze Slovácka**)

(9) Co tak hajcujete, strýcu!?! Chodíte do hory? Málo, je to hamplasina. Mám za chalupú hafol chabaždí Vařím si chábovicu. Chceš halúzkovéj? No nechláchúňaj sa! (**Z Valašska**)

(10) K romantice Vltavy, Otavy a dalších řek patřivali nerozlučně voraři. S jejich těžkou prací bylo spojeno i jejich jazykové vyjadřování. V řeči vorařů řeka vždy tekla řečiskem nebo tečištěm, dnu se říkalo spodek. Byly-li na dně nerovné nánosy, říkalo se, že „kopec spodku bere na sebe“. Velkým kamenům vyčnívajícím z řečiště se říkalo Kvočna, Slon, Šimák; menší aa malé kameny se nazývaly Štěnata, Hřibata, Veverky nebo Kuřata. Kamenité dno bylo pokryto buď potopeným kamením, nebo vyšším kamením se skalisky, tzv. hladovým kamením. To když při nízkém stavu vody (malé nebo zapadlé vodě) vystupovalo nad hladinu. Tehdy přirovnával lid vorařský řeku k žiznícímu tvorovi a soudil o ní, že řece vysejchá v krku. Prudkost toku se označovala jako velká voda a říkalo se, že voda kyne, skáče, vaří se nebo jde valinou. (**Vorařský slang**)

(10) Jelen burácel, jeho sok ustupoval. Byl to pořádný žebřiňák. Přivábený srnec supěl, honil srnu dokolečka a pak ji začal pokládat. Bylo zřejmé, že srna ždíma. Na lovu měl jako všichni dost střeleckých příležitostí, mohl složit pěkného knoflíkáře, ten mu však cudně ukázal jen svoji kelku v bílém obřitku, a on se domů vracel jako bžunda. (**Myslivecký slang**)

(11) Kdo se dokáže vloudit mezi železničáře, tak se může seznámit i s řadou (pro běžného uživatele jazyka nezvyklých) pojmenování různých typů lokomotiv, např. lokomotivě řady 464,0 a 554,0 známé svým zvukově výrazným výfukem kouře dali jméno bufan, „tendrovou lokomotivu řady 475,0“ nazvali obrazně podle vzhledu její uhelné skříně baba s nůsí a „dieselelektrické lokomotivě T 478,1“ říkají bardotka nebo také berta, honda, lolobridžida, šedá eminence nebo zamračená. (**Železničářský slang**)

(12) Přišel za své nejnovější miló: „Máňo, dnes nejdem kysat a chrupčit. Betálně se vošolní, ať nevypadáš jak vod šóklí. Vem si na habrůvky ty semišový pekle, na kolky zlaté kódr a nápěknější prazletu, na lopuche óringle, přičísni háro, naraž si topr na štriclú a dem. Mám za deset ká dva lajvont flósky do první brázdy na Smetanu.

„Nech si ty jedy, Kódl, na smetanu nemůžu. Nabóchala sem se na pajtlú střešní.“

Vysvětlivky:

kysat a chrupčit = *spát*, betálně = *výborně, bezvadně*, vošolnót se = *obléct se*, šókle = *houpačky*, habrůvky = *nohy*, pekle = *boty*, kolky = *ruce*, kódr = *prsten*, prazleta = *náramek*, lopuchy = *uši*, óringle = *náušnice*, háro = *vlasy*, topr = *klobouk*, štriclú = *hlava*, ká = *čs. koruna*, lajvont = *správný* (z němčiny), flósek = *vstupenka*, brázda = *řada*, jed = *nepravda, výmysl*, Kódl = *Karel*, nabóchat se = *najíst se*, pajtl = *polní pych* (**Slovník brněnských plotňáků**)

(2) Zvláštní postavení zaujímají ve slovní zásobě jazyka **termíny**: jsou to útvary, které tvoří *systém sui generis*. Od ostatních lexikálních jednotek se liší především maximální kontextovou autonomií a tím, že jim zpravidla chybí (nebo je v nich potlačena) postojová složka. Uvedené (tučně vytištěné) jednotky nahraďte českými a zdůvodněte, kdy a proč se dává přednost útvarům, které jsou svým původem cizí, tj. nejsou zatíženy „domovskou příchutí“:

Znělostní *asimilace* probíhá v češtině *obligatorně* pouze mezi pravými *konsonanty*, tj. nezasahuje *sonory* a *glidy*. K výrazům bez vlastního přízvuku patří *enklitika* a *proklitika*. *Adjektivum* rozvíjí v roli *atributu substantivum*, anebo se používá v *predikátu*. Ve funkci predikátu nejčastěji vystupuje *verbum*. K těmto *autosémantickým* slovním druhům se řadí také *adverbia*, liší se však tím, že jsou neohebná. *Numeralia* a *pronomina* se vyčleňují jako dva samostatné slovní druhy. Sémantika *interjekcí* je ve srovnání s předchozími slovními druhy poněkud zvláštní. Čeština má *singulár* i *plurál*, ale *duál* se v ní jako systémový člen kategorie čísla nedochoval. Termín *displej* se užíval v textech zpočátku jako *maskulinum* i *femininum*, nyní už převažuje *maskulinum*. *Adjektiva* dělíme na *kvalitativní* a *relační*. Zvláštní skupinu *pronomin* představují *posesiva* (např. *můj, tvůj, náš, váš*). Uveďte některá *demonstrativa*. Německý filozof Gottfried Wilhelm Leibniz díky rozboru *partikulí* ukázal, jak probíhají v lidské mysli abstraktní i konkrétní myšlenkové pochody. Pokud jde o pojmenování jednoslovná, nabízejí se dva základní slovtvorné postupy: prvním a nejproduktivnějším je *derivace* a druhým *kompozice*. Morfémy, které zaujímají pozici před kořenem slova, nazýváme *prefixy*, morfémy za jeho kořenem jsou *suffixy*. K záporně zabarveným lexikálním jednotkám se řadí *pejorativa*, *vulgarismy* a *dysfemismy*, v nemalé míře to však platí také o *augmentativech*. Ve výpovědi *Meruněk bude letos na trhu málo, protože na ně padla plíseň* jde o vztah *subordinace*, který je slovně vyjádřen *hypotaktickou* spojkou *protože*. Větné výpovědi, v nichž je v pozici *subjektu* umístěn *agens*, považujeme za výpovědi s *primární diatezí* (srov. *Poslanci tento zákon nakonec schválili*) a výpovědi, v nichž je *agens* z pozice *subjektu* vytlačen (srov. *Zákon byl schválen*), hodnotíme jako útvary se *sekundární diatezí*, tj. jako struktury *deagentní*. *Elipsy* jsou dvojího druhu: *exoforické* a *endoforické*.

(3) Uveďte, co víte o **expresivitě slova** a pokuste se najít její nosné složky v úryvku z knížky *Františka nepila Střevíčky z lýčí*:

Nuže, pan Švestka tedy plácnul tetu Mařku a začal vydávat na dvoře povely. Mužští odnesli na správné místo necky, on v nich natáhl řetězy, pak se podíval, kolik má děda smůly, kouknul se, jestli má moje maminka dost velký kastrol na krev, nakonec vzal sekeru a že jako prý na to půjdou. To vypadalo tak, že děda vzal provaz a vkročil za prasetem, a teta si zacpala uši a utíkala si strčit hlavu pod peřinu.

Děda uvázal pašíkovi provaz za zadní nohu a vyvedl ho z chlívka před pana Švestku. Pan Švestka na něho promluvil pár laskavých slov, čuně se uklidnilo, protože vědělo, že je v dobrých rukou, a když ji dostalo mezi oči, nevřískalo, neřvalo, nekvičelo, nedělalo nikdy nic srdcervoucího, udělalo jenom huf! a žuchlo sebou. Pan Švestka, aby nevypadal jako skrblík, dal mu obyčejně ještě jednu a zeptal se: „Tak Andulo, kde jsi s tím krajáčem?“ A maminka přiskočila a začala míchat krev, pan Švestka ji pumpoval z vepřiska přední nohou, vyprávěl mamince všelijaké nestoudnosti a maminka kvedlala a kvedlala, aby se krev nesrazila.

(4) Na čem je založena **jazyková expresivita** *Vyskočilovy* knížky **Malý Alenáš** ?

Zkrátka když si někdo žije jako nikdo, tak si žije jako nic!

A zrovna tak si žil ten malilinkatý. Pořád jako nic, jako nic, jako nic ...

Až najednou bác!

Padl do oka jedné mouše.

Jé, ta moucha mrkala! A jak tak mrkala, tak na toho malilinkatého mrkla ne dvakrát, ne třikrát, ne čtyřikrát, ne šestkrát, ne osmkrát, ne devětkrát ...

Nýbrž pětkrát!

Ano, pětkrát rychle za sebou za sebou.

A jak na něho pětkrát mrkla, tak ho jednou zočila.

Je třeba si povšimnout, že ta rozmrkaná moucha toho malilinkatého ne spatřila, uzřela, zahlédla anebo uviděla, nýbrž přímo zočila, když jí ten malilinkatý z oka zase vypadl.

A jen ho zočila, hned zvolala: „A hele! Heleme se! Co tě to napadlo, padat mi do oka, hele? A kdo ty vůbec jsi, hele, že mi padáš do oka? Hele!“

Ta moucha se docela mohla jmenovat Helena. Jenže nejmenovala se tak, jak za chvíli uslyšíme.

Ten malilinkatý jen kouká a vidí, že je ho najednou vidět! A je z toho svého vyjevení tak očividně vyjevený, že povídá: „No, já ... Já jsem ... já!“

„He, he, to se ti tedy povedlo, hele! Jenže s tím si na mě nepzídeš!“ bzíkla moucha. „Já jsem totiž taky já, hele! Ale kromě toho, že jsem já, jsem ještě moucha a zíkají mi Bzét'a! Aha! Tak mi pěkně rychle zekni, kdo jsi kromě toho ty a jak ti zíkají!“

Jak patrně, moucha, které říkali Břét'a, neříkala – možná neuměla říci – „ř“, což se mouchám stává často, jelikož neříkají, nýbrž bzíkají.

Jenže ten malilinkatý nevěděl, kdo je kromě toho on. Tak stál, usmíval se, jako se usmívají ti, kdo nevědí. Kdo nevědí ani o tom, že se usmívají.

...

A od té doby si ten malilinkatý už nemohl žít tady na tom širém světě jako nikdo, neboť teď už věděl, že je někdo.

Jenže nevěděl kdo. A to kdo mu nedalo spát.

Na kdejaké slovo přišel, hned si je na sebe zkoušel, jestli to náhodou není ono. Ale žádné z těch slov nebylo ono, natož aby to byl on.

Ach ten si s tím zkoušením zkusil Chudák malá!

Jak byl celý zaražený, napadlo ho, že je hřebík.

„To se musím vytáhnout, když jsem hřebík!“ řekl si. A jal se vytahovat, vytahoval se a vytahoval, že kdyby byl hřebík, musel by být už dávno vytažený. Ale on nic.

„Když se stále vytahuju, tak to nejspíš nebudu hřebík, ale tričko!“ pomyslně si.

Byl z toho všecek naměkko. A cítil se jak vajíčko.

Pak byl zvadlý a přišlo mu, že je salát.

Byl ušlý a měl se za zisk.

Až z ničeho nic byl svěží. A hned volal: „Já jem svěží, já jsem s věží! To já nejspíš budu kostel! Ne, ne, spíše radnice!“

A byl z té radnice bezradný.

Takhle semlel, na co přišel. A omílal to a omílal, až z toho svého omílání byl dočista omýlený. Načež se sesypal a prohlásil o sobě, že je krupice.

A s tím, že je krupice, usnul.

VI. Paradigmatické a syntagmatické vztahy lexikálních jednotek

(1) K **paradigmatickým vztahům** lexikálních jednotek patří vztahy **(a) významové** a **(b) slovotvorné**. K prvním z nich patří *polysémie, synonymie, antonymie, homonymie, kosémie, paronymie, hyperonymie, hyponymie* a *kohyponymie*. Pokuste se zástupce těchto vztahů identifikovat v uvedených textech:

* Kup nějaké květiny, mohly by to být ruže nebo i gerbery, ovšem chryzantémy by se babičce také líbily. Některé dřeviny hodně pomrzly, ale ty naše meruňky a broskve to díkybohu vydržely, dokonce i angrešty a jahody. K šelmám patří lev, tygr, levhart i rys, ale nečekal jsem, že i náš soused je šelma.

* Kompot nejedli, a přece ten komplot zosnovali oni. Abstinence poslanců je při hlasování vítána, nicméně jejich abstence nebo dokonce absence se kvalifikují jinak. Když už píšete o jeho pestrém životě, neměl byste pominout ani některé historiky s tou zrzavou hysterkou. Z toho parte ten part nezahrajete. Kant byl filozof, ale ty jsi jen rozumbrada. Spíme už na nových (matricích?, matracích?). Na stropní konstrukce se používají (hurdisky?, hurisky?). Dávala si do vlasů (kostní?, kostěné?) jehlice. Slepice je (hrabivý?, hrabavý?) pták. Rádi bychom to dítě (adaptovali?, adoptovali?). K (životním?, živelným?) patří nejen povodně, nýbrž i sucha. Kde najdeme poučení o (asigmatickém?, astigmatickém?) aoristu? Brodili jsme se (mazlavým?, mazlivým?) blátem. Ty (játrové?, jaterní?) testy máte v pořádku. Je to oficiální (mluvka?, mluvčí?) našeho ministerstva.

* To nebyl obyčejný běh nebo útěk, to byl úprk. Požádal je o minutu ticha za oběti bestiálního útoku. Dejte mi pokoj, chci mít klid! Měla poměr s ředitelem podniku. Relace dolaru k české koruně není zatím příznivá. Spodní prádlo asi neměla. Vaši bydlí na horním konci vesnice nebo na dolním? Koupit nějaký obyčejný dům nechci, když už, tak aby to byl pořádný barák, v té staré chajdě už bydlet nechci. Měla takové chrpové oči, ale Jitčiny byly pomněnkové, taková krásné kukadla. Tu naši kobylu, tu utahanou herku chcete ještě zapráhnout? Odešel skvělý člověk, skonal ve chvíli, kdy to nikdo nečekal. Ta sousedka je hrozná megera, fúrie, xantipa. To jejich prase je pořádné vepřísko, hotový sádelník, veleprase. Zrovna tadyhle do rabátka potřebuju něco hodně vysokého mezi oměje a ostronožky; dáme tam dictamus, zajisté, zvaný též třemdava čili hořící keř (Karel Čapek)..

* Zahlédla ho ještě, jak si šněruje boty, nasazuje klobouk a jak nezvykle tichý šněruje z hospody domů. Teď uvidíte Zuzanu, jak vypadá, když vypadá. (Bolek Polívka) Ta ale vypadá! Pevně zadrhl smyčku a byl konec. U dveří Alena zadrhla o koberec. Náhle se v tom vzrušeném proudu řeči zadrhla. To jejich pole bylo samý kámen. Spadl mi kámen ze srdce. Před budovou stojí nádherná socha, kámen. Petr vyběhl na trať první. Ředitel s ním pěkně vyběhl, uši mu jen hořely. Ohně ještě hořely, ale lidé se už pomalu rozcházel. Hlava mu padala únavou. Pane vachmajstr, vy jste ale hlava! Tak co, hlava nebo orel? Váš syn je velmi chytrý chlapec, a hodný. No to víš, nic mu nedám, je moc chytrý, lump jeden. Netvařte se tak hloupě, Peterko! Cítil jsem se velice hloupě, když jsem ho přehlédl a nepozval k našemu stolu. Dej mi hubičku. Dítě má roztomilou hubičku. Vyjmenujte hudební nástroje s hubičkou. Čeká nás volný život. Je to místo volné? Šli jsme volným tempem. Tu máš volný lístek na Hubičku. Dejte mi čistou sklenici. Je to čisté zlato. Odvedl čistou práci. Ten člověk je úplně hluchý. Tam v té dolině je hluchý prostor. Hluchá místa se v jeho románě také najdou. Přivezte mi kolečka hrubého písku. Má deset tisíc hrubého. V kompozici máš spoustu hrubých chyb. Pochovej Aničku, ať nepláče. Tatínku jsme už pochovali, právě před rokem.

* Ty hluboké a zrádné víry mě už zbavovaly víry, že ji z té vody vytáhnu. Pojedeme desítkou. Že by Nedvěd neproměnil desítku? Desítka na jeho dresu byla výmluvná. Travička se zazelenala. Ostravská travička by mohla být potrestána až osmiletým vězením. Nemohli jsme tak velký byt v zimě vytopit. Dejte si opravit ten vodovod, nebo nás chcete vytopit? Asketa byl potrestán, a sketa? Vždyť ten Mazal je hrozný mazal, všichni se do něho hned pustili, měla jste vidět, jak mazal. Turnaj v boxu byl zahájen. Seděli jsme v boxu. Ty boty jsou z boxu? Ta červená slepice má tipec, bez té se obejdu, ale bílé slepice si nechám Slepit se to nemůže. Jestliže zvolá Chod humři, nemusí to ještě znamenat, že myslí na humry. Stál vedle ní a byl z ní vedle. Okouzloval ji její panický zjev, a přece měla panický strach. Zahlédli jsme dva mladé rysy. Začal zkoumat jemné rysy jejího dívčího obličeje. Je to můj věrný druh z mládí. Tento druh jahod budeme určitě pěstovat. Právě mi kyně těsto na buchtu a venku mi kyně Adéla, že už nebude čekat. Laťka se ještě chvěla, ale Ladka už zvedala ruce nad hlavu. Tento mýval míval jemnější kožíšek. To jsou příliš vysoké cifry. Jak se ti líbí cifry na mém kroji? Lupiči ukryli svůj lup s pomocí silných lup za houslový lub. Pro její objetí mu objetí celého města nebylo obětí. Sním svůj sen. (*Televizní reklama na jogurt*)

* Na její záchraně má nemalý podíl tento chlapec. Na břehu stáli velcí i malí, mladí i staří. Podali nám nepravdivou zprávu. Toto tvrzení je lživé. A co je vlastně pravdivé? Dáváš to příliš vysoko, ale tak nízko to také nemůže být. Byla to žena nemladá, ale krásná. Tvářil se jako živá mrtvola. To víte, ta má dlouhé prsty, bere kdeco. Sousedka bere za ušití kalhot pět stovek, to je slušná cena. Kos vletěl do pokoje, ale hned zas vyletěl. Ten kluk je hrozný neřád. Pro něho kázeňský řád neplatí? Vítězí snad nemravnost nad mravností a duhy se dál smírně klenou i nad neduhy tohoto světa? Je to jeho kolébka i hrob. Tos mu pomohl, když si navíc zlomil i ruku! Do cely pronikalo černé světlo.

(2) **Syntagmatické vztahy** odrážejí pravidla **užívání lexikálních jednotek** v textu, tj. znamenají významovou schopnost té či oné lexikální jednotky spojovat se na různých úrovních s jinými lexikálními jednotkami, při níž se ovšem nevylučuje ani jisté pragmatické překračování této spojitelnosti.

(*) Východiskem analýzy těchto vztahů může být tento úryvek z knihy *Karla Poláčka* **Bylo nás pět**:

Naši si myslí, že až budu velký, že budu sedět na kanceláři v teple, lidi budou přede mnou smekat, ale já budu olizovat kolky. A budu si posílat pro párek. To se mi nechce líbit. Nejráději bych sloužil u Bejvalů za pacholka, neboť bych nosil koženou zástěru a v uchu bych měl mosaznou naušnici proti uhradnutí jako Jakub, Bejvalův čeledín. Tak bych kráčel podle vozu hezky zvolna a zešíroka, mával bych bičem a pro sebe si hvízdal. Několikrát jsem zkoušel chodit jako pacholek Jakub a teď už to umím. Taky pískat jsem se naučil, koně ho mají rádi, ale musí v tom být smutná nota. Oni pak otáčejí po kočím hlavu a dívají se naň svýma krásnýma tmavýma očima. Někdy si Jakub zastrčí násadku do holínky a staví se u Friedmannů na kořauku. Nejdříve se podívá sklenkou proti světlu, pak rychle překotí do sebe kořauku, zavrtí hlavou a udělá brr! Tuhle se maminka divila, jak mi nalila kávu, tak jsem se na hrnek podíval proti světlu, pak jsem se napil a udělal brr! A jako bych si utřel vousy. Maminka se ptala: „Co to děláš za uličnictví, uličnicku jeden uličnická, chceš, abych na tebe vzala kverlačku?“ „Nechci,“ odvětil jsem.

(*) Dalším textem může být krátký úryvek z básnické skladby *Vladimíra Holana Tereška Planetová*:

Dnilo se jako za potopy, / „Slunce je široké dvě stopy.“ / psal Herakleitos v stejný den ... / Musivě začal kovář kovat / a jeho žena vzhlédla ven / a nepřestala ukusovat / nehýtky svému dítěti ... / Svévolně hrozil suchý kořen / i rzivých keřů vytětí.

Je blízko od chalupy kupce / k doutnivě chýši dřevorubce, / před kterou (celý poprášen / bledostí přeludově ranní, / jako by stál i noc i den / u mlýnské díry nevyspání) / hovořil rakovář, mhouře zrak, / když světlo vnikalo až k očkám ... / „Nevadí!“ končil, „já si počkám!“ / a odkulhal, pták-bezperák.

(*) Nabízí se ovšem i báseň *Františka Halase Mlčel* ze sbírky *V řadě* (1948-1949):

Devíti stupni mučení / stoupá muž k velikosti / okraden o vše jen ne o hrdost / *Vzpříčená víra* / zadržuje pád

Mlčí

Ucpává vůle rány / kudy se bolest dere / *dvě noci rozúpělé* / Jeho i Její / *dvě noci trnouce* / svazuje *sametka krve*

Mlčí a mlčí

Zabouchlé dveře / poslední den / srazily na kolena / *Jít rovně Rovně jít* / *přes tu píď života*

Mlčí Jde rovně

a jeho slávu vypravují / *ty rovné kroky* / *a to mlčení*

(*) Všimněte si ještě úryvku z knihy *Leo Rostena Pan Kaplan má třídu stále rád* v české verzi *Antonína Přídala (1995)* a zamyslete se nad překladatelskými postupy:

Mnohé večery v začátečnické třídě si profesor Parkhill pamatoval zvláště jasně, například ten, kdy pan Kaplan postavil pomník Pepovi Popperovi. Anebo večer, kdy pan Kaplan do neuvěřitelných podrobností zrekonstruoval skon Julia Caesara ... Když se nad tím zamyslel, musel uznat, že většina večerů, které si pamatuje – a všechny, které si pamatuje nejživěji – souvisí s nějakou ohromivou kaplanovskou přestavbou jazykového systému.

Jak jinak nazvat počínání žáka, který je schopen říkat opatrnické osobě „*tichošlapka*“ a chlubitivému člověku „*konimír*“? Který lidskou pošetilost přisuzuje tomu, že dotyčný má „*o kuličku víc*“ a něčí zapomnětlivost vyřídí diagnózou „*Je starej sklenóza, má paměť díravou jako zedník*“? Který tvrdí, že „*ranní červenky*“ má mnohem raději než „*večerní smrkání*“, a doporučuje „*prášky na cpaní*“ každému, kdo po celodenní „*výděrečné činnosti*“ má nervy „*na cucky*“ ...

Až příliš často si pedagog uvědomoval, že do běžných úsloví mu zaznívá ozvěna kaplanovských variant, ba že mu je přehlušuje. Kdykoli chtěl na schůzi sboru nebo ve třídě použít obratu „*z bláta do louže*“, musel si dávat pozor, aby neopakoval Kaplanovu inovaci „*z bláta do lože*“. A kdykoli někde zaslechl střízlivé přísloví, které radí nepřeceňovat první vlaštovky, urputně se snažil nemyslet na kaplanovskou transformaci „*Jedna vlaštovka jaro nepodělá*“.

(1) Identifikujte text, v němž je zastoupena *synekdocha, metonymie, metafora, synestezie, přirovnání, oxymóron, symbol, alegorie, antonomázie* a vyložte podstatu těchto figur:

- * Z těch dobrých věcí miluji naši *lásku*, / *tu starou*, / *kteřá nerezaví*, / a říkám Ti znova a znova: / *Je včera*, / *bude dnes* / *a byla zítra*. (J. Skácel)
- * Dvě *kukačky* vedle sebe, jedna druhou nevidí (Hádanka)
- * Jejej, pan lajtnant se slečinkou! *Holka jako amoletka*. (J.Š. Kubín)
- * Co mi to tu *šveholíte*, Andulo?! Vždyť ta *Nováčková* je pěkná *zmije*, vždyť kdo jí za to může, že ten *její* je taková *bačkora*. (Úzus)
- * Čajánek přihrál Dopitovi a ten prudkou *střelou* zdálky vymetl finskému brankáři *šibenici*. (Televizní komentátor)
- * No, čert *má za ušima*, ale jinak je *hloupý jako peň*. (J.Š. Kubín)
- * Při cestě *vychrtlé topoly*, / na voze *hladové oči*. (J. Kainar)
- * Obklopilo nás *výmluvné mlčení*. (Rozhlas)
- * Muselas mu to všechno *vyslepičit?* (Úzus)
- * Kup *vlasové nudle*, dvě *plzně*, jeden *koňak* a *čedar* nebo *camembert*. (Úzus)
- * Mihla se *jako motýl* a zanechala po sobě *ostrou vůni jasmínu*. (Úzus)
- * *A čern, E běl, I nach, O modř, U zeleň hlásek*, / já jednou vypovím váš různý vznik a druh (A. Rimbaud v překladu V. Nezvala)
- * V tom článku je plno *stupidností* a nemístných *jedovatostí*. (Tisk)
- * *Podolek mlh* se plouží nad hřbitovy. (F. Halas)
- * Mizí sličný tah ptáků nad *zvonicemi ovsů* (F. Halas)
- * A co slyším / *Cirkulárku mrazu* (V. Holan)
- * ... a *smutkem zhavranělé rýmy* / vzlétaly tiše nad mrtvými ... (F. Halas)
- * Na obrazovce se znovu objeví *král komiků*. (Televize)
- * Já jsem se odmala tázal / a neříkal ach tohle znám / A nesplétal cop z *vlasů maří magdalén* (P. Šrut).
- * Přesně řečeno na slepice se tedy nevolá „puty, puty, puty“, ale „putyputyputyputy!“ – tak, aby všechno splynulo v jediné slovo, jehož slabiky *bubnují* z úst v rytmicky svižné kadenci. (F. Nepil)
- * Proč těžký je tvůj *let*, / proč se tak pozdí? / - Mluvil jsem patnáct let / do zdi / A *zed' tu vláčím sám* / ze svého *pekla*, / aby teď ona vám všechno řekla ... (V. Holan)
- * Robert stále ještě netuší, že za vším jsou *žraloci trhu s nemovitostmi*. (TV Revue 2001)
- * ... seděl docela na kraji bílé řady, v saku ze sypkoviny, *ramena jako průčelí hranaté kredence* ... (J. Škvorecký)
- * McKinleyův *těkavý zrak zakotvil* na zaskleném příborníku. (J. Škvorecký)
- * Františku, ty jsi pěkné *telátko*, nesmíš jí všechno věřit. (Úzus)
- * Rozumí se, že nadávka není vždy pečetičko vzteku; lidé mnohdy nadávají ze samé lásky. Kdopak neslyšel, jak maminky říkají dětem: „Ty moje malý *prase*, ty *pancharte!*“ (někdy společenská obřadnost káže vyslovovati podobné *nehoráznosti* mazlivě a trochu zašišlat). Proti tvrzení, že nadáváme jenom s pozdviženou myslí, svědčí skutečnost vládnoucí v polabských rovinách, kde si sousedé šmahem a bez vzrušení říkají „*otroku*“. (V. Vančura, *O nadávkách*)

(2) Jak známo, že **obrazné pojmenování** není primárně určeno vztahem k míněné skutečnosti, ale způsobem zasazení do uměleckého díla. Všimněte si tohoto faktu v úryvku z *Vančurova* románu **Pekař Jan Marhoul**:

Krev chudých je hluboké moře a jedy a bída jsou vichřice, jež je zvedá. V krčmě ztopořená ruka tluče do prázdna a opilec se sápe na svůj stín, avšak jakkoliv jest jenom rytířem smutné postavy, jakkoliv je jenom opilým bláznem, přece užívá svých pěstí, pere se a jest obáván.

Opatrnost chudáků jest ochrnutá jedem, žel, že jen tehdy chudí svírají pěst, žel, že vrhnou do stoky svoje neštěstí a hněv.

O jedenácté barva opilosti v kořalně houstla, přikrývají šarlatem devět nuzáků, již doposud řvali. Obsah láhve se třpytí jako střed světa a vše ostatní je marnost, neboť pryč a pryč je všechno a marná je naděje. Budou se potáceti domů a zalezou do svých pelechů, aby se ráno probudili ještě ponížejší.

(3) Zamyslete se nad úryvkem z básně *Františka Halase* **Staré ženy** a vyberte v textu ty **figury** (trópy), které na vás zapůsobily nejsilněji. Zdůvodněte proč:

staré paní kulhají ke smrti / a těch několik zastavení / na známé vyšlapané cestě / to je jen snítka na výšivce / to je jen skrčený roh povlaku / to je jen spadlý drobínec / nic jiného ta zastavení neznamenaají

ruce starých žen / žlutší jílu pod rakví / otevřené a prázdné, vy ruce zedřené a spotřebované

plachetky styxu / blíženci modlitby / žezla porouchaná / hnízda křečí / třeslice opuštěnosti / záhonky žil / orodovnice oněmělé / praporky splihlé / pobočníci propuštění / marnotratnice zchudlé / těžítka bezesnosti

vy ruce starých žen / šustící listy / obracené nedočkavostí svítání / obracené utrpením / obracené modlitbou / vy ruce starých žen / tak zapomínající / na šíje mužů / na vlasy dětí / vy ruce starých žen / silné jen tak / aby udržely kapesník k setření slzy / aby udržely obrázek v rakvi / aby udržely kříž až zatlačeny budou oči / vy ruce starých žen

(4) Identifikace denotátu (zvláště v uměleckých textech) nebývá někdy jednoduchá nebo dokonce jednoznačná. Soustředte proto pozornost i na zdánlivě průhlednou **výpověď** básně **Matka**, jejímž autorem je slovenský básník *Milan Rúfus*:

Po strmých schodoch do neba / stúpajú matky. Jednou rukou v chlebe, / druhou vždy pripal'ujú sviečočku / pod nosom najmladšieho.

A po všetkom, keď už sa stáva z nich / len plášťik spomienky, na odchod prehodený / cez plece samôť, / - vždy ešte matky a dávno nie už ženy - / košel' u veľ'kých smutných detí pohľadia / tak náruživo jako v baladách / pohľadza milá milého / šablíčkou, šabl'ou s'atého.

VIII. Dynamika slovní zásoby

Zkoumat a popisovat *svět jazyka* znamená současně ponořit se do *světa v jazyce* a všimnout si, jak bylo a je postupně vnímáno a pojmenováno všechno to, co nás obklopuje, jak se forma a význam těchto pojmenování mění, nebo jak některá z nich dokonce zanikají a jak vznikají pojmenování nová:.

(1) Vyložte vznik a fungování podtržených lexikálních jednotek.

Řekl, že už nehodlá hrát v týmu roli mouřenína a sklízet za svou práci jen nevděk. Je přece známo, že král Václav IV. si vybral za své rádce zeman i měšťany. Souvisí proprium Zeman s apativem zeman a slovo robot s robotou? Je to zákeřný člověk. Včerejší fotbalový zápas mě zklamal. Souvisí slovo dálnice, jež vytvořil v třicátých letech minulého století kapitán ženijního vojska *Karel Chmel*, se slovem dálka? Uved'te, o který jazyk se opřel nositel Nobelovy ceny *Jaroslav Heyrovský*, když nazval svůj vynález polarografem, a identifikujte slovní základy tohoto názvu. A z kterých základů vytvořil slovo pansofie *Jan Ámos Komenský*? Známy český přírodovědec *Jan Svatopluk Presl* zavedl do našeho botanického názvosloví řadu krásných pojmenování (např. čilimník, hvozdík, kopretina, plavuň, pomněnka, prvosěnka, reveň, tavolník; lodyha, pestík, stvol) a zasloužil se také o četná pojmenování zoologická, z nichž některá přenesl z jiných jazyků (srov. např. hroch, klokan, korýš, kudlanka, mlž, střevlík, tuleň, žralok), ale když hledal české jméno pro rostlinu zvanou latinsky *arnica*, patrně ho nic vhodného nenapadlo, a tak zvolil dávno „mrtvé“ české slovo prha, jímž se původně označovala „šrotovaná mouka“, a bez jakékoliv souvislosti je přičlenil „arnice.“

(2) Podle *Františka Kopečného* lze vznik řady slovanských (a tím i českých) slov odvodit z okruhu jistých *elementárních hláskových kombinací* signalizujících různé modality rychlého nebo prudkého pohybu (vyrazení k běhu, letu apod.), trknutí, trčení, stříknutí, vržení, uchopení aj. V podtržených exemplifikacích se pokuste tyto kombinace identifikovat a uveďte i vlastní příklady:

Nemůžeš jenom tak zničehonic ufrknout. Sedlí na motorku a frčeli na tancovačku. Sopka chrlila žhavou lávu. Potrkala ho kráva. Vzali to úprkem, protože začalo hustě pršet. Prchali k lesu. Mařenka si nemůže brknout. Nebuď tak zbrklá! „Jenda přijel!“ vyhrkla ze sebe Monika. Vrhla se mu do náruče. Fena ho chňapla za loket. Mařka najednou se smíchem vyprskla: „Vždyť je to blbost!“ Strhla si šátek a začala jím mávat. Pozor, mohlo by to hňápnout! Běž se tam mrknout.

(3) Ověřte si **původ** těchto podtržených výrazů a vyložte jejich **sémantiku**:

Po prohlídce hradu Velhartice se vypravte na procházku do malebného podhradí. V údolí pod jižním svahem hradu dojdete k chalupě Jana Wericha. Chalupa není volně přístupná veřejnosti a nemůžeme se tedy společně podívat, v jakém křesle Jan Werich sedával, kam klepal popel ze svých doutníků nebo čím chytával pstruhy v přilehlé říčce Pstružná. Dnes má chalupa nového vlastníka, a tak nezbyvá než jen cestou kolem nenápadně „šmírovat“, kde to náš oblíbený Pan klaun, mudrc a filozof pobýval a odpočíval, a alespoň na dálku čerpat nespoutanou energii, která se v malebném romantickém lesnatém údolí vznáší dodnes.

(4) Mezi zastaralými nebo zastarávajícími lexikálními jednotkami rozlište **archaismy** a **historismy**:

Na rynku se objevil purkmistr v nablýskaných škorních. Císař udeřil dlaní o dlaň a rozkázal vyplatit Wolfgangovi pět hřiven stříbra. Tento mlýnec a žernovy byly nalezeny v Lužici. Žili v obecní pastoušce. Divné mýtné vybírá v tomto kraji rytíř Fridrich. Poroučuje se do přízně Vaší, zůstávám povždy službovolný. Ubohé pastorče plakalo a chvělo se zimou. Otevřela okénce a zavolala na chasníka. To jidášstvo mu nezapomenu. Když udělal nějaký nábytek, tak byl fortelný. Je to cirka tisíc metrů. Nemohl si svého bradýře vynachválit. Jakápak je u nás krásověda nebo libomudrctví! Lapku dali do šatlavy. O ten šlojír se neboj, dám ti ho do almary. Jitro rabínské bylo o něco větší než katastrální. Dali ho na mučidla. Dostali šilink skrze práčata. Jeho matka měla krupařství, malý přízemní kvelb. Jako představitel feldkuráta Katze byl Miloš Kopecký vynikající. Přivezla jim dvě kopy vajec. Vylil na něho celé vědro. Lazebník s mastičkářem smekli, ale nic víc. Václav Neckář je znám jako výborný zpěvák, ale jako neckář by se sotva uplatnil. Sekerníky nesnáším. V dlani ji hrál darovaný tolar. U brány postávali od božího rána dva parléři, kteří čekali na puštělníka. V Celetné ulici kdysi vonívaly calty. Po lese běhal brabenář a lamentoval.

(5) Mnohá slova prodělala během jazykového vývoje různé **sémantické posuny**. Mezi podtrženými identifikujte ta z nich, která se konstituovala v důsledku **sémantické specializace** (zužování významu), **sémantické generalizace** (rozšiřování významu), **metonymizace** (sémantické soumězlosti) a **tabuizace** (sémantického zastírání něčeho tajného, zapovězeného, nečistého, nepříjemného apod.):

Na fotbalové nebo hokejové zápasy se dívám rád, ale box mě nepřitahuje. Plzeňské pivo mu jde k duhu. Rukavice z jelení kůže jsou drahé. Naskakuje mi husí kůže. Přijde na vás rohatý! Hrubá mouka asi podraží. Žito pomalu dozrává, po neděli můžeme kosit. Namaž si rohlík máslem a vezmi si k tomu rajče.

(6) Identifikujte ta **pojmenování, u nichž se v důsledku výrazných společenských změn snížila nebo zvýšila frekvence jejich užívání**:

Ať jde ten váš chramosta na národní výbor. Sdělte to vašemu městskému úřadu. Pepane, zavři už tu svou chleběrnu! Je to pěkná syčárna. Starostou města Zlína se stal Zdeněk Dostál. Většina hejtmanů s postupem ministerstva financí nesouhlasí. Věra chodila na měšťanku, on na učitelák. Musíme pozvat i soudruha ministra. Skauti se vrátili, na svazáky pomalu zapomínáme. Ti esenbáci tenkrát pěkně řádili. Paní učitelko, na tabuli je chyba. Tento objekt patřil Sokolu. Jak oslavíte Vánoce? Narodil se Syn boží. Olomoučtí hasiči přijeli k požáru včas. Vzniklo sdružení podnikatelů Bařova areálu. Byli jste na chmelové brigádě? Musela jsem vám vytunelovat pusy, protože jste nepoužíval zubní pastu LACALUT activ. Kdo se má pořád máchat v té žurnalistické žumpě? Rozdrtím opozici, slibuje svým stoupencům běloruský diktátor. Policejní prezident Tomášek prohlásil, že zásah protidrogové jednotky v pražském rockovém klubu byl oprávněný a regulární.

IX. Frazeologické a idiomatické útvary

(1) Lexikálně ustáleným, sémanticky nerozložitelným, obrazným, emocionálně zabarveným a do jiného jazyka „nepřeložitelným“ obratům říkáme **frazémy**, resp. **idiomy**. Jsou to útvary složené minimálně ze dvou prvků, z nichž některý (popř. žádný) je členem extrémně omezeného (defektního) paradigmatu, tj. nefunguje stejným způsobem v jiném spojení nebo se vyskytuje pouze v ojedinělých útvarech. Jsou ekvivalentní slovu. Doménou frazeologických a idiomatických jednotek, k nimž se poprávu řadí i **příslloví**, je lidová řeč. Lze bez nadsázky říci, že **jsou solí každého národního jazyka**. S ohledem na jejich velké množství se soustřeďte jen na některé druhy a pokuste se o jejich charakteristiku:

* Petr mu to řekl *z očí do očí*, nebo jak by řekl Angličan *face to face*, Němec *unter vier Augen*, Rus *с глаз на глаз* a Francouz *tête à tête*. Andulko, pamatuj si, *lepší vrabec v hrsti, než vrabec na střeše*, anglicky *a bird in the hand is better than two in the bush*. Ta naše sousedka je *zvědavá jako koza*, vy byste řekl, pane Horste *neugierig wie eine Ziege*.

* „Jedeš mi od toho pultu,“ spustila bandurskou hospodská. Tak co máš za lubem, Toníčku? Když přišel čert, děti ani nemukaly. No a je půlnoc, sbírejte se, půjdeme jedním vrzem. Našli ho v tratolišti krve. Je to pán z Nemanic, všechno propije a prohraje v kartách. Žádné smlouvání, je už pozdě, honem na kutě. Nechtěl bych s vámi přijít na mizinu.

* Máte s vaším sousedem techtle mechtle nebo jenom techtle (*V.Kozderková*) Je to jenom hokus pokus. Za chalupou bylo slyšet, jak se děti rozpočítávají: „Elce pelce do pekelce, alec palec bum.“ „Budliky budliky,“ zahalasil starý čert. Jen žádné strachy, to stihneme lážo plážo. Udělal by to klíďo píďo.

* Držela se ho jako klíště (*frazém nahrad'te synonymem s příznakem intenzity*). Když se vrátil, byl vychrtlý jako pes (...). Utíkali, jako by jim koudel za zadkem hořela (...). Kručí mu v břiše jako ve starých varhanách (...). Je hloupý jako trám. Ten koláč byl malý jako bleší oko. Košili měla bílou jako padlý sníh. Frantík teď poslouchá jako hodiny. Honza byl ke mně včera studený jako psí čumák (...). Mračíš se, Eliško, jako Popeleční středa. Když jsem klukovi dával na usedlost, řval, jako by ho na nože bral (...). Pije jako holendr (...). To proto, že je zdravý jako řípa? Nic z toho není pravda, lžete, jako když tiskne. Na toho Pepka se dej pozor, je jako za groš kudla, ale jinak je všemi mastmi mazaný (...). Nemůžeš mu slepě věřit (...). Bude to mravenčí práce (...), na to nezapomeň! Byla po čertech (...) hezká. Zrudl až po kořínky vlasů (...). Nedělej z komára vola (...).

* Tak jsem slyšel, že Nováková si zas pustila hubu na špacír. Ona tu klapačku nezavře. Ta když pustí stavidla své výmluvnosti, tak je konec. Nebudu mluvit do větru. Vaše Pepina si někdy nevidí do huby. Od Toníka aby člověk slovo kupoval. Z kostelníka *to* lezlo jako z chlupaté deky. Na toho Pepka se dej pozor, je jako za groš kudla, ale jinak je všemi mastmi mazaný. Ten hoch je hloupý až to bučí, člověk aby z něho každé slovo páčil.

Bylo by dobře, kdybys zavřela klapačku. Zatím nám neřekl ani ň. Leze to z něho jako z chlupaté deky. Dopadlo to, jak jsme předpokládali, neřekl ani popel, ani mrk ani trk Děvčata, dejte už hubě pokoj!

* To víš, že po nás házela očima (*frazém nahrad'te synonymem*). Olda měl z toho samozřejmě oči navrch (...). Ovšem Evženovi lezly oči z důlků, když ji uviděl (...). Všichni nad těmi výsledky kroutili hlavou (...). Mám všeho až po krk (...). V Praze si žili na vysoké noze (...), teď se uskrovňují. Ta holka mu zobe z ruky (...). Bránila se rukama nohama (...). Cítil, že jsou mu v patách (...). No to jste mi vytrhla trn z paty (...), paní Lepilová, sama bych si s tím neporadila. Ten svetr je na chlup stejný (...) jako ten můj.

* Jeden je za osmnáct, druhý za dvacet bez dvou (*nahrad'te synonymním výrazem*). Chlapci se prali o sto šest (...). Darina má všech pět „p“ (...). Dvakrát měř, jednou řež (...).

* Je to za babku (*limity vyjádřené frazeologicky nahrad'te synonymním výrazem*). Prý to bude až na svatého Dyndy (...). Zná to od A až do Zet (...). Jo, milá paní, přišla jste s křížkem po funuse (...). Kdy že to bude? Až naprší a nebude bláto! (...). Najedl se až k prasknutí (...).

* Jeho slova padla na úrodnou půdu (*frazeologické rčení nahrad'te synonymním výrazem*). Jeho slova padla na úrodnou půdu (...). To co říkáte, je pouhé mlácení prázdné slámy (...). Musela kápnout božskou (...). Mám se jako nahý v trní (...). Cítil, že mu nad hlavou visí Damoklův meč (...). Nebudeme přece bojovat proti větrným mlýnům (...). Věděl, že je s ním amen (...). Dostal se do toho jako Pilát do kréda (...).

(2) Zamyslete se také nad myšlenkovým obsahem a sémantikou **českých přísloví**. Vladislav Vančura je s mimořádnou účinností využil ve své knize *Hrdelní pře anebo Prísloví* (Praha, ČS 1958). Všimněte si alespoň některých:

- * Když kdáčí slepice na dvoře, je těžko slyšeti kdák. (15)
- * Slepý slepého vede do jámy (*A srovnejte Vančurovo tematické rozvedení* → Kdybych měl malířskou obratnost, štětičku a čern, zobrazil bych dva nevidomce, jak jeden z nich klopýtá a druhý skáče) (17)
- * Víno se dobývá z hroznů tlakem a člověk přichází trápením k dokonalosti. (19)
- * Neměj ve svém zvyku zbytečného křiku. (27)
- * Pravda se zle oře. (37)
- * Soud netrestá místem, ale časem. (41)
- * Vlčici se líbí, co vlk činí, a z motovidla nebude nikdy šíp. (43)
- * Kdo dělá, co chce, setká se s tím, co by nerad. (41)
- * Každý jinde hledá to, čeho má doma nazbyt. (51)
- * Nepečme snědený chléb. (59)
- * Nejsme tak staří, abychom nemohli dokončit své věci. (62)
- * Lépe mít hrst moci, než pytel pravdy. (67)
- * Žádný nemá býti mrskán dvěma metlami. (68)
- * Je dlužno vystříhati se nepravděpodobné pravdy. (68)
- * Dobrá vůle jí koláče, zlá tepe hlavu a pije řídké pivo. (74)
- * Žádná písnička nemůže být tak dlouhá, aby jí nebylo konce. (92)
- * Mudrák vždy trefí na mudráka, ale dva tvrdé kameny nedělají dobré mouky. (100)

X. Hra se slovy a jazyková komika

Jazyková komika (založená na hře se slovy) těží z různých pozičních záměn nebo vypouštění (elize) fonémů, z paradigmatických vztahů lexikálních jednotek (hyponymie, hyponymie, kohyponymie, polysémie, synonymie, antonymie, homonymie, kosémie, široká oblast slovtvorby) i vztahů syntagmatických a situačních. Přečtěte si vybrané ukázky, určete, na jakém principu je konkrétní hra v textu založena a pokuste se o něco podobného:

(1) Růže na stole ta / Růžena stoletá / v peřině kde / v peří někde / bělá se květ // Bělásek vět / poletoval zlatem mysu / poletoval zlatem mísu / v pokoji kde spí na sukni / v pokoji kde spíná sukni // Věnceslavo dá ryba rybě lásku? / Věnce! Slávo! Dary! Bary bělásků! (*Vítězslav Nezval*)

(2) Byl černý jako ďábel černý Bill / a bílá jako víla Nelly, jeho milá. / Miloval Bill svou milou ze všech sil / a celé noci pil / a za bílého rána vrávorál k své milé. / Bille, / vadila se Nelly, je to slušná chvíle / za bílého dne se dobývat k své milé? / Už jsi zase pil, / že nevíš, co je černé a co bílé! (*Jaroslav Kolman Cassius*, úryvek z básně *Černý Bill a bílá Nelly*)

(3) NOVÉ NÁZVY NAVRŽENÉ PŘÍRODĚ

Pampevkl / Tigrhart / Plazoret / Děsnýš císařský / Sýdřeň koprsa / Brejmyslivec / Dědkučka maršál / Kudyzík krkonošský / Kotrok říční / Bědava / Žrahl / Pětikráska / Moudilod'ka / Lenostaj čtyřprstý / Protilička rolní / Štikad' samice / Brskonopí / Ránocel menší / Vidamýžd' / Škrvrána / Seloká rybničná / Chahája potoční / Slepavka / Kuklava / Kožál / Červenín / Ekzémník / Mokrk / Mžikev / Ostřída / Kuřenka (*Christian Morgenstern* v českém překladu *Josefa Hiršala*)

(4) Nejlépe a nejčastěji cestujeme do krajiny snů v dopravním prostředku zvaném lože, nebo prostě postel. I když postel bývá leckdy úzká, je nejrozšířenějším dopravním prostředkem pro cesty do krajiny snů.

Zpravidla cestujeme v loži vleže a v cestovním úboru zvaném pyžamo nebo noční košile.

Do postele zalehneme a přikryjeme se. Tím postel nastartujeme.

Když se patřičně zahřejeme, zachrujeme, zakutíme, jsme v HAJANECH-KUTÍCH.

HAJANY-KUTĚ, toť první větší významné spočinutí na naší cestě. Leží tam, kde se BDĚLINKA vlévá do SPANICE...

Ale my už musíme spět vpřed na DŘÍMÁNKY.

Držíme se hlavní cesty a neodbočíme vpravo ani vlevo, byť by se nám odbočky jevily jako nadjížd'ky!

Kdybychom odbočili vpravo, dostali bychom se záhy do VZBUZAN, VSTÁVALOVIC a BDĚLCE!

Kdybychom odbočili vlevo, dotrmáceli bychom se do strašného zapadákova PŘEVALOVAN a STRASTNICE NAD NESPÁVKOU!

My proto neodbočíme vpravo ani vlevo a cesta na DŘÍMÁNKY nám příjemně ubíhá.

Zanedlouho vjedeme do rozlehlých ZAVŘIOČKOVSKÝCH LESŮ, v nichž leží osady CHRUPKA a CHRUPÁNĚ. (Úryvky z knížky *Ivana Vyskočila Malý Alenáš*)

(5) Ze *Strašidlopisu* Miroslava Skály a Milana Zezuly:

* PRACHŠPATEC KRHNIVÝ (Maleomalus defectus)

Velmi potměšilé strašidlo, které se zdržuje v městských domovních koutech a výklencích. Jakmile někde spatří čerstvý nápis *ZDE SKLÁDKA ZAKÁZÁNA*, spěchá, uloží se pod nápis a tváří se na způsob propáleného sporáku, vany nebo matrace. Když ho lidé vidí, přinášejí sem další staré krámy, a tak pod nápisem *ZDE SKLÁDKA ZAKÁZÁNA* vznikají největší skládky.

* MĚKONOH NEODBYTNÝ (Molipes molistus)

Na odlehlých lesních stezkách má osamělý chodec často v zátylku pocit, že za ním někdo kráčí. Zátylek tvrdne, takže krk se stává neohebným. Když však silou vůle chodec tento neodbytný pocit přemůže a ohlédne se, nic nespatří. Dosud jen několika šťastlivcům se při bleskurychlém ohlédnutí podařilo zahlédnout „mativé zrcadlo“ Měkonoha neodbytného, který se bleskurychle kryje za nejbližší strom a mění se v *Úvrzka zástromného*.

(6) *Vodník může dělat jen to řemeslo, ve kterém je něco od vody. Tak třeba může být závodníkem nebo podvodníkem, může psát do novin úvodníky, může být průvodcem nebo průvodčím, může se vydávat za vévodu, za člověka vznešeného původu nebo za majitele velkozávodu, zkratka nějaká voda v tom musí být. (Karel Čapek. Komika textu je založena na konexi morfů dvou sémanticky zcela odlišných lexikálních jednotek voda a vodit.)*

(7) JDI DO SEBE

Jdi do sebe vždycky sám. Nezvi nikoho s sebou, nevíš, do čeho přijdeš.. Nechoď do sebe často. Je to významný čin a častým opakováním ztrácel by svou závažnost. Nejsi kavárna ani biograf. Jdeš-li do sebe, jdi rychle. Co nejrychleji. Mohlo by se stát, že bys na sebe nepočkal a odešel bys. Jdi do sebe rovnou a bez oklik. Každá zacházka rozptyluje a mate. Mohl bys přijít do laskavějších míst, zůstat tam a nedojít. Jdi do sebe střízlivý. Není dobré potáceti se pak v sobě a poškozovati se zevnitř. Upozorni na sebe, že jdeš do sebe, abys do sebe nepřišel nevhod. Jdeš-li už do sebe – dojdi. Nezůstávej stát předčasně, i když máš velmi silný dojem, že už jsi v sobě. Je lépe přesvědčiti se třikrát, jsi li opravdu v sobě, abys nebyl v někom, kdo se ti pouze podobá. Nechoď do sebe ve všedních šatech. Oblékni se pokud možno slavnostně, aby sis sebe vážil. Nechoď do sebe s prázdnou. Stačí maličkost – květina, brož nebo pralinky dle vlastního uvážení a zálib. Nepobývej v sobě příliš dlouho, aby se ti v sobě příliš nezalíbilo. Buť jsi v sobě, nezabývej se pouze sebou. Snadno pak podleheš introverzi, solipsismu a jiným záporným principům. Pomni, že jdeš do sebe nikoli pro sebe, ale pro jiné. Jsi vzor kolektivní a tvé eventuální výdobytky musí být rázu společenského. (*M. Horníček*)

(8) FRAZEOLOGICKÝ VÝKLAD PROFESNÍCH STAVŮ OPILOSTI

technický kreslič je zlinkovanej, **železničář** je pod parou, **hudební skladatel** je na mol, **kat** je s'atej, **filozof** má v hlavě, **zpěvák** je zhulákanej, **malíř** je pod obraz, **důstojník** je jak dělo, **dopravní policista** má špičku a **zoolog** má opici (Upraveno podle *Jiřího Dědečka* a *Jana Buriana*.)

(9) OPRAVENÉ VÝKLADY VÝZNAMU SLOV

apatický = ten, kdo nemá paty, **dekoltáž** = odstranění koltů z výbroje kovbojů, **ementál** = nový český pád (vytrhující z myšlení), **nesnáz** = citátová spřežka *Nes nás* napsaná podle nových Pravidel českého pravopisu, **nezbedný** = ten, kdo se nehodí ani do bedny, **reklamace** = obnovené klamání, **remíza** = čtvrtá míza starců, **zlosyn** = syn zlootce a bratr zlodcery

XI. Komplexní lexikální analýza textu

Analyzujte formální a obsahovou stránku tučně vtištěných textů. V modelové větě výpovědi **Spatřil červené p a r a p l í ě k o** byste slovní tvar *paraplíčko* analyzovali takto: *jednoslovné pojmenování, *substantivum neživotné, *neutrum, *singulár, *akuzativ ve funkci přímého objektu, *kategorie substance, *apelativum, *deminutivum, slovo odvozené od přejatého základu (srov. fr. *parapluie* > *paraple* → *paraplíčko*), *kategorie modifikační netranspoziční, *expresivum (použitelné i v nepřímé nominaci → *Vysoko nad námi se vznášelo modré paraplíčko nebe*), *morfemická analýza (*parapl-íčk-o*), *slovotvorná analýza {*parapl-íčk(o)*}, *tvaroslovná analýza (*paraplíčk-o*).

Každý člověk má svou **Achillovu patu**.

Vylozte rozdíl mezi pojmenováními **Achillova šlacha** a **achillovka**.

Stihl ho **achillovský osud**.

Pan **Adam Adámek** se rád ukazuje jako **adam**.

Navštívili jsme brněnské **HaDivadlo**.

Četli jsme **Ezopa**.

Když nejde hora k Mohamedovi, musí jít Mohamed k hoře.

Znovu se dal slyšet **moloch** války.

Jednotka magnetické vodivosti nese název **joule** nebo **henry**?

Víte, kdo byl **Joseph Henry**?

V **diplomce** si kladu za cíl prozkoumat **Bohumila Hrabala**.

Co víte o **hrabalkách**?

A víte, kdo napsal **Kocourkov** a **Prométheova játra**?

V naší galerii mají také jednoho **Kokoschku**.

Jeden z pěti druhů rostlin z rodu *Capsulla* zastupuje i **kokoška pastuší tobolka**.

Výsledky české **komeniologie** jsou pozoruhodné.

Jeho dědeček byl náčelníkem místního **Sokola**.

Podle řecké mytologie **Orfeus** přiměl **Háda**, aby mu vrátil zemřelou ženu Eurydiku.

Ještě loni jsme topili **koksem**. Je **koks** droga?

Rádi bychom pěstovali i **kokosové palmy**.

Na stromě **spí** a **zpívá** párek **kosů**. / Pod stromem **sní** a **snídá** dáma půl **kokosu**. / Ze stromu **trusu kus** upustil **kos**. / Ó, **hrůzo hrůz**, té dámě na **kokos**!

Tu máš **stovku** a kup deset **deka uheráku**, dvě **plzně**, čtyři **koly** a sobě **kokosku**.

Jistě víte, že **Kola** je část ruského území mezi Barentsovým a Bílým mořem.

Od jakého slovního základu je odvozeno substantivum **lesbismus**?

Nebud', **Frantíku**, **bačkora**, když už jsi **vrták** a všechno **zvrtáš**!

Byli jsme na výstavě Kolářových **koláží**.

Uved'te lexémy utvořené slovotvornými formanty {-ař (0)}, {-tel (0)}, {-isk(o)}, {ost(0)} aj.

Jen jedna **kůstka mrazíku** – a ejhle / **park dává listí**. (V. Holan, *V říjnu*)

Je pozdní večer / a je říjen. / Do oblaku **schoval růžky měsíc**, / jen **chlapec nechal růžky vystrčené**. / Neboť kdyby zašel chlapec v muže, / nic by nezbylo z lásky, / nic by nezbylo z poezie. (F. Hrubín, *Syrinx*)

DOPORUČENÁ STUDIJNÍ LITERATURA

(2) Učebnice a monografie

- DOKULIL, M. Tvoření slov v češtině I. Praha, Academia 1962.
DOKULIL, M. a kol. Tvoření slov v češtině II. Praha, Academia 1967.
FILIPEC, J. Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie. Praha, Academia 1961.
FILIPEC, J.- ČERMÁK, F. Česká lexikologie. Praha, Academia 1984.
HAUSER, P. Nauka o slovní zásobě. Praha, SPN 1980.
MLUVNICE ČEŠTINY I-III. Praha, Academia 1986-1987.
PŘÍRUČNÍ MLUVNICE ČEŠTINY. Praha, Lidové noviny 1995.
ŠMILAUER, V. Novočeské tvoření slov. Praha, SPN 1971.
ZIMA, J. Expresivita slova v současné češtině. Praha, Academia 1961.

(2) Slovníky

- AKADEMICKÝ SLOVNÍK CIZÍCH SLOV I-II. Praha, Academia 1995.
PŘÍRUČNÍ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO I-IX. Praha, Academia 1935-1957.
SLOVNÍK ČESKÉ FRAZEOLOGIE A IDIOMATIKY. Praha, Academia 1983, 1988, 1995.
SLOVNÍK ČESKÝCH SYNONYM. Praha, Lidové noviny 1994.
SLOVNÍK SPISOVNÉHO JAZYKA ČESKÉHO I-IV. Praha, Academia 1971.

(3) Ostatní literatura

- ČMEJRKOVÁ, S. a kol. Čeština, jak ji znáte i neznáte. Praha, Academia 1996.
ČMEJRKOVÁ, S. Konotační aspekty lexikálního významu. SaS 41, 1980, 60-62.
HORECKÝ, J. Invariantný význam odvozených slov. SaS 41, 1980, 81-85.
FILIPEC, J. K otázce konverze a přechodu slovních druhů v dnešní češtině. SaS 1972, 122-9.
KNAPPOVÁ, M. Významové aspekty vlastních jmen. SaS 41, 1980, 57-60.
MARTINCOVÁ, O. K problematice lexikálních neologismů. SaS 33, 1972, 283-293.
MATHESIUS, V. Řeč a sloh. In: Čtení o jazyce a poesii. Praha, Družstevní práce 1942.
NĚMEC, I. Strukturní předpoklady zániku slov. SaS 29, 1968, 152-158.
NĚMEC, I. Obrazné výrazy a jejich lexikalizace. SaS 48, 1987, 110-123.
NĚMEC, I. Slovo tvorný význam a expresivita. SaS 33, 1972, 116-121.
PECIAR, Š. Vzťah polysémie a homonymie. SaS 41, 1980, 86-92.
POKORNÁ, E. Apelativizovaná jména v české slovní zásobě. SaS 39, 1978, 116-125.
POŠTOLKOVÁ, B. K specifčnosti významu termínů. SaS 41, 1980, 54-56.
ŠIŠKA, Z. K lingvistickým aspektům obraznosti. AUPO, FP. Philologica XIII, 1992
ŠIŠKA, Z. Příspěvek k sémantice anekdoty. AUPO, FP. Philologica XV, 1994, 31-33.
ŠRÁMEK, R. Teorie onomastiky a rovina propriálního pojmenování. SaS 47, 1986, 16-28.
ŠTĚPÁN, J. O pojmenování barev a jeho využití v současné češtině. SaS 44, 1983, 22-29.

Poznámka:

Tento vysokoškolský učební text je materiálem Katedry českého jazyka a literatury na PdF Univerzity Palackého v Olomouci a může být kopírován jen se svolením autora.